

Грилюк С. М. викладач кафедри морально-психологічного забезпечення гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського
<https://orcid.org/0000-0001-8414-4949>

Петляєв С. П. слухач Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

ЕКСТРЕМАЛЬНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПСИХОЛОГІЧНУ СТІЙКІСТЬ І АДАПТАЦІЮ

У статті проаналізовано процес впливу екстремальних чинників на професійну діяльність військовослужбовця в контексті впливу безпосередньо на психологічну стійкість і адаптацію; досліджено різні підходи до тлумачення психологічної стійкості; розкрито погляди на значення адаптивних процесів в психіці військовослужбовця як противагу згубному впливу екстремальних чинників.

Ключові слова: психологічна стійкість; адаптація; екстремальні чинники; психічний стан; військовослужбовці.

Вступ. Актуальність проблеми психологічної стійкості визначається складною військово-політичною ситуацією в Україні (повномасштабні бойові дії та сході країни, встановлення незаконними збройними формуваннями контролю над визначеними ділянками державного кордону для забезпечення безперешкодного та безконтрольного переправлення на нашу територію озброєння, бойової техніки, терористичних угруповань, засобів терору, так званих «гуманітарних конвоїв» тощо), і як наслідок, загострюється обстановка на лінії зіткнення і діяльність військовослужбовців в операції об'єднаних сил здійснюється у вкрай екстремальних умовах. Сучасні бойові зіткнення відрізняються високою інтенсивністю, напруженістю, швидкоплинністю і спектр бойових стресчинників надзвичайно широкий. Бойове виснаження призводить до зниження ефективності виконання завдань в умовах проведення операції об'єднаних сил, а також впливає на психофізичне здоров'я військовослужбовців породжуючи у їх свідомості та підсвідомості тривогу, агресію, страх, паніку, невпевненість в собі тощо. Тому, виникає необхідність детального дослідження екстремальних чинників у зоні проведення операції об'єднаних сил та їх вплив на психологічну стійкість і адаптацію військовослужбовців.

Сутнісна характеристика екстремальних чинників у професійній діяльності військовослужбовців полягає в тому, що їхня діяльність здійснюється в психологічно несприятливих умовах, специфічних умовах життєдіяльності, особливо в умовах сьогодення. Психологічна стійкість військовослужбовців в екстремальних умовах залежить від ряду чинників. Для виявлення системи чинників, що впливають на військовослужбовців та створюють труднощі у їх діяльності, було проведено опитування офіцерів, які безпосередньо брали участь у зоні проведення операції об'єднаних сил. Визначені екстремальні чинники, які умовно можна поділити на ті, що мають безпосередній (непередбачуваність та раптовість дій у зоні проведення антитерористичної операції; новизна обстановки та її різка зміна, високий рівень несподіванки; небезпека, загроза життю, можливі людські жертви (усвідомлення реальної загрози життю і здоров'ю) і опосередкований вплив (висока відповідальність (рішучість і темп проведення бойових дій); низький рівень взаємодії між різними силовими структурами у спеціальній операції; відсутність, недостатність або суперечливість інформації (невизначеність); інтенсивність та новизна застосування спеціальної техніки; відсутність інформації

про правила поведінки у зоні операції об'єднаних сил; невідповідність норм забезпечення реальним потребам сучасного бою; тривале перебування у зоні проведення операції (відсутність звичних умов для життя і діяльності, труднощі і дискомфорт); складний морально-психологічний стан особового складу; нестандартність засобів і прийомів дій при виконанні покладених завдань; витік конфіденційної інформації, відсутність достатньої кількості закритих каналів зв'язку; негативне ставлення місцевого населення (очікувано напружене відношення до особи в уніформі, прихований страх до людини зі зброєю; незнання правил надання домедичної допомоги) на психічний стан військовослужбовця.

Сукупність перерахованих чинників створює психологічне навантаження, що впливає на військовослужбовця у бойовій обстановці. Кожен із цих чинників, і як правило, не один, а одночасно декілька, може негативно вплинути на психічний стан військовослужбовця, що викликає психічну напруженість та призводить до порушення адаптації та адекватності поведінкових реакцій.

Отже метою статті є аналіз впливу екстремальних чинників, які здійснюють негативний вплив на професійну діяльність військовослужбовця в умовах проведення Операції об'єднаних сил та дослідити їх вплив на психологічну стійкість та адаптацію.

Теоретичне підґрунтя. Для дослідження впливу екстремальних чинників на психіку військовослужбовця та його психологічну стійкість та адаптацію на сьогодні накопичена значна кількість результатів багатопланових досліджень, а з іншого боку, відзначається складність, суперечливість і недостатність наукових розробок цього психологічного феномену. Психофізіологічний аспект дослідження стійкості та адаптивності людини вивчали І. Аршава, Д. Колесов, М. Корольчук, Х. Ліндерман, О. Кокун. Системний підхід до вивчення психологічної стійкості особистості як системи різних параметричних характеристик досліджували Б. Ананьєв, Є. Ільїн, Г. Костюк, С. Максименко, В. Медведєв. Фундаментом аналізу проблеми психологічної стійкості стала також сукупність психологічних

підходів та концепцій психічного здоров'я (В. Бехтерев, Б. Ананьєв, Г. Нікіфоров), психічної саморегуляції організму та самоконтролю особистості, (П. Анохін, К. Анциферова, О. Конопкін, Г. Дика, Г. Гребенюк), психологічної готовності (А. Куліков та ін.) тощо. Низка вітчизняних дослідників В. Стасюк, Є. Потапчук, В. Лефтеров, О. Сафін, О. Тімченко, М. Хворост, А. Якимчук, Я. Овсяннікова тощо досить глибоко досліджували екстремальні ситуації і чинники та їх вплив на професійну діяльність представників різних видів діяльності, однак питання вивчення чинників, що здійснюють негативний вплив на професійну діяльність військовослужбовців в бойових умовах залишилось недостатньо вивченим.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених у роботі завдань були використані теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, системний аналіз, синтез, узагальнення наукової літератури.

Результати і обговорення. Психологічна стійкість є найважливішою характеристикою ефективності надійності й стабільності професійної підготовки фахівців різних галузей. Особливо це стосується людей, специфіка діяльності яких та умови її виконання часто мають складний, надзвичайний характер, тобто проходить у особливих (екстремальних) умовах. Особливі, екстремальні й надекстремальні умови діяльності вивчалися в контексті діяльності фахівців, пов'язаної з небезпекою й дією різних екстремальних чинників [15]. В сучасній психології екстремальні умови (ситуації) описуються через поняття стресу, афекту, фрустрації тощо. Зазначені проблеми досліджуються в рамках відносно молодій галузі психології такої як психологія діяльності в особливих (екстремальних) умовах; екстремальна психологія тощо. У рамках екстремальної психології науковці визначають різницю між «особливими умовами діяльності» і «екстремальними». Вони стверджують, що особливі умови відрізняються від екстремальних меншою інтенсивністю і специфічністю спрямованості на діяльність, тобто про особливі умови діяльності справедливо говорити в ситуаціях, коли діяльність пов'язана з епізодичною(непостійною) дією

екстремальних чинників (або певною можливістю їх виникнення), а – екстремальні, у випадках їхньої постійної дії [11].

Проте варто зазначити, екстремальні умови створюються екстремальними чинниками. Сутнісна характеристика екстремальних чинників у професійній діяльності військовослужбовців полягає в тому, що їхня діяльність здійснюється в психологічно несприятливих умовах, специфічних умовах життєдіяльності, особливо в умовах сьогодення. Це виявляється насамперед у домінуванні стресових станів через нестабільність і невпевненість у завтрашньому дні, недоліки в організації праці та професійних взаємодіях, часте виникнення важко прогнозованих екстремальних ситуацій і дії екстремальних чинників [10; 14].

У складних умовах сьогодення (повномасштабні бойові дії на сході країни) діяльність військовослужбовців в операції об'єднаних сил проходить в екстремальних умовах. Екстремальні умови створюються діями незаконних збройних формувань, що здійснюють регулярні обстріли підрозділів Збройних Сил України. За цих умов під час екстремальної ситуації виникає безпосередня загроза здоров'ю та життю військовослужбовців при веденні бойових дій (відбиття атак незаконних збройних формувань, вогневі нальоти ствольної артилерії та реактивних систем залпового вогню). Тому, діяльність в екстремальних умовах передбачає постійну загрозу життю та здоров'ю військовослужбовців. В таких ситуаціях досить чітко проявляються психологічна стійкість, і роль морально-психологічного фактору і професійної підготовки під час діяльності людини в стресових ситуаціях не слід переоцінювати. Варто чітко уявляти, що навантаження, яке впливає на психіку людини при загрозі життю – це перш за все навантаження на її нервову систему. Властивості нервової системи у кожної людини індивідуальні, а отже і навантаження по-різному впливає на дієздатність різних людей. У деяких людей в момент, коли критична ситуація ставить надвисокі вимоги до діяльності особистості, настає етап психічної нестійкості. Наведемо цікавий факт, Американська психологічна асоціація, під час другої світової війни здійснила статистичне дослідження, в

результаті якого з'ясувалося, що лише 25 % вояків були здатні діяти на передовій під час ведення бою. Стан психологічної нестабільності виникає в результаті астенізації нервової системи, яка викликається порушенням режиму діяльності, та різкими психічними потрясіннями, коли, наприклад, у результаті вогневого впливу з боку противника вояк побачить покалічене тіло свого побратима, фрагменти людських тіл, розбиту бойову техніку, охоплену вогнем територію, зорану розривами снарядів землю і т.п. За таких умов на перший план виходить така категорія, як психологічна стійкість особистості.

Отже, психологічна стійкість військовослужбовців в екстремальних умовах залежить від ряду чинників. Для виявлення системи чинників, що впливають на військовослужбовця та створюють труднощі у їх діяльності, нами було проведено опитування офіцерів, які безпосередньо брали участь у зоні проведення операції об'єднаних сил.

Було визначено наступні чинники: непередбачуваність та раптовість дій у зоні проведення операції об'єднаних сил;

новизна обстановки та її різка зміна, високий рівень несподіванки (повна відсутність або суперечливість про обстановку, очікуваність бойових дій);

висока відповідальність (рішучість і темп ведення бойових дій);

відсутність, недостатність або суперечливість інформації (невизначеність) – постає проблема вибору прийняття правильного рішення з декількох можливих і однаково значущих;

небезпека, загроза життю, можливі людські жертви (усвідомлення реальної загрози життю і здоров'ю);

тривале перебування у зоні проведення операції об'єднаних сил (відсутність звичних умов для життя і діяльності, труднощі і дискомфорт);

складний морально-психологічний стан особового складу (ступінь злагодженості і взаєморозуміння);

негативні емоції у спілкуванні у середині підрозділу);

нестандартність засобів і прийомів дій при виконанні покладених завдань (незнання тактики дій з пошуку, ліквідації

(знищення) диверсійно-розвідувальних груп);

витік конфіденційної інформації, відсутність достатньої кількості закритих каналів зв'язку;

негативне ставлення місцевого населення (очікувально-напружене відношення до особи в уніформі, прихований страх до людини зі зброєю);

незнання правил надання домедичної допомоги.

Сукупність перерахованих чинників створює психологічне навантаження, що впливає на військовослужбовця в операції об'єднаних сил. Кожен із цих чинників, і як правило, не один, а одночасно декілька, може негативно вплинути на психічний стан військовослужбовця, що викликає психічну напруженість та призводить до порушення адекватності поведінкових реакцій. Аналіз наукової літератури із цієї проблеми свідчить, що дія екстремальних чинників призводить до виникнення в суб'єкта діяльності негативних психічних станів на зразок динамічного неузгодження, які негативно позначаються на регуляції діяльності, знижують її ефективність і надійність [4; 6; 10]. При цьому людина не усвідомлює, що змінюється регуляція діяльності та знижується її ефективність і надійність. Негативні психічні стани сприймаються як негативні емоції та неприємні соматичні відчуття [1; 10].

Для більш докладного розуміння впливу психічних станів військовослужбовця на ефективність його діяльності та загальну спроможність виконання свідомих й результативних дій, на думку автора слід зупинити увагу на визначенні самого поняття «психічний стан». Важливість вивчення психічних станів пояснюється тим, що від їхньої зміни залежить ефективність поведінки військовослужбовців та їх діяльності. Проблема психічних станів є однією з складних у психологічній науці. Вперше психічний стан як самостійну категорію виділив В. Мясіщев. Проте, першою фундаментальною спробою обґрунтувати проблему психічних станів була опублікована монографія М. Левітова [8]. Він дослідив механізми прояву психічних станів та визначив психічний стан як особливу психологічну категорію. За М. Левітовим психічний стан – це цілісна

характеристика психічної діяльності за певний період часу, яка виявляє своєрідність перебігу психічних процесів у залежності від відображення предметів і явищ дійсності та психічних властивостей особистості [8]. Психічний стан, з одного боку, можна розглядати як інтегроване відображення у психіці взаємодії внутрішніх умов і зовнішніх впливів у відносно статичний відрізок часу. З іншого – як проекцію психічних процесів на психічні властивості людини, унаслідок чого зіштовхнуться психоенергії різних потенціалів, що зумовлює появу тимчасової надлишкової психоенергії, яка й визначає психічний стан людини. Після її нейтралізації зникає стан, який вона зумовила [2].

Для вивчення і діагностики психічних станів у науковій літературі [3; 8; 9; 13] наведена їх класифікація, а саме залежно від:

ролі особистості і ситуації у виникненні психічних станів – особистісні і ситуативні;

домінуючих (провідних) компонентів (якщо такі чітко виступають) – інтелектуальні, вольові, емоційні тощо;

міри глибини – стани (більш або менш) глибокі або поверхневі;

часу протікання – короткочасні, затяжні, тривалі тощо;

впливу на особистість – позитивні і негативні, стеничні, що підвищують життєдіяльність, і астеничні;

міри усвідомлення – стани більш або менш усвідомлені;

причин, що їх викликають;

міри адекватності об'єктивної обстановки, що викликала їх.

В. Стасюк досліджуючи динаміку психічних станів військовослужбовців стверджує, що існує певна закономірність. Так, динаміка змін психічних станів військовослужбовців в ході ведення бойових дій розподіляється на три основні періоди:

1) підготовка до виконання бойових задач;

2) бойові дії;

3) закінчення бойових дій.

Дослідник зазначає, що напередодні бою, виконання поставлених завдань воїн може переживати стан тривожного очікування. У цьому стані відбувається завчасне настроювання людини на майбутні умови бою [13].

Очікування може бути різним за психологічним змістом: позитивним (упевненість, бадьорість, підйом, піднесеність, бойовий порив, готовність до активних дій тощо) та негативним (невпевненість, страх, жах, стомленість, пригніченість, сумнів, острах, розпач, байдужість, напруженість, утома тощо) [13, с. 326].

Стан людини в момент тривожного чекання характеризується підвищеною напруженістю (стресом). Дослідник виділяє основні джерела і причини напруженості, а саме:

- небезпека, що створює загрозу життю;
- відповідальність за виконання задачі;
- стислість і невизначеність інформації, що надходить;
- дефіцит часу на прийняття рішень і дій;
- надмірна емоційна збудженість, вразливість і низька емоційна стійкість окремих військовослужбовців;
- невідповідність рівня розвитку військово-професійних якостей вимогам, що пред'являє ця військова діяльність і бій до особистості;
- психологічна невідповідність до виконання конкретного завдання військовослужбовця і колективу;
- невпевненість у надійності зброї;
- соціальна ізоляція (дії у відриві від колективу, своїх головних сил, перебування в ізольованих сховищах тощо).

Психічний стан тісно пов'язаний з індивідуальними властивостями особистості, оскільки він характеризує психічну діяльність не загалом, а індивідуально. Стан страху в однієї людини може виявлятися у психічному збудженні, а в іншій – у психічному «паралічі», гальмуванні психічної діяльності. Так само, як психічні властивості відбиваються на психічних станах, психічні стани можуть переходити у психічні властивості. Якщо людина дуже часто переживає стан тривоги, можливе формування особистісної властивості – тривожності. Але відповідність між психічним станом і рисою особистості не є правилом. Зокрема, поруч з «нестримністю» як стійкою властивістю холеричного типу існує «нестримність» як стан, який може виникати в кожній людини і не бути характерною властивістю поведінки [2].

Психічні стани можна класифікувати як вияви психічних процесів, а саме:

- стани емоційні (настрої, афекти, тривога тощо);
- стани вольові (рішучість, розгубленість тощо);
- стани пізнавальні (зосередженість, замисленість тощо) [2].

Виходячи із вище зазначеного, психічні стани тісно переплітаються з виділеними нами компонентами психологічної стійкості, а саме: емоційно-вольовий компонент, який полягає в умінні військовослужбовця управляти своїм емоційним станом та здатності до свідомої мобілізації сил, забезпечує адекватність поведінки і дій у конфліктних та екстремальних ситуаціях; пізнавальний компонент включає активне функціонування та розвиток всіх пізнавальних психічних процесів військовослужбовців, що забезпечують ефективне виконання поставлених завдань у екстремальних умовах, тобто особистість реагує на ситуацію і інтерпретує її, тобто психологічна стійкість залежить від здатності особистості до адекватного відображення ситуації, не дивлячись на переживання труднощів та індивідуально-професійний компонент відображає здатність до самоаналізу, адекватного розуміння та оцінки власних дій, вчинків, емоційних переживань, здібностей тощо та засвоєння професійних знань, умінь і навичок, ціннісних орієнтацій і диспозицій, необхідних військовослужбовцю для успішного виконання поставлених завдань [5].

Отже, виходячи із вищезазначеного психологічна стійкість військовослужбовця в екстремальних умовах залежить від ряду екстремальних чинників, а також рівня адаптації до цих чинників.

“Психічну адаптацію можна визначити як процес установалення оптимальної відповідності особистості і навколишнього середовища в ході здійснення діяльності, що властива людині, яка дозволяє індивідууму задовольняти актуальні потреби і реалізовувати пов'язані з ними значущі цілі (при збереженні психічного й фізичного здоров'я), забезпечуючи в той же час відповідність психічної діяльності людини, її поведінки вимогам середовища” [7].

Найбільш повне та вдале, на погляд авторів, системне визначення адаптації, на

основі узагальнення праць попередників запропонував М.С. Корольчук: адаптація – це активна системна відповідь функцій організму, яка спрямована на підтримку гомеостазу та створення адекватної врегульованої програми, відповіді з мінімальними реакціями на умови, що постійно змінюються та умови діяльності. У ширшому вигляді розуміння “системи адаптації людини” подається Т.Г. Дічевим і К.Є. Тарасовим і включає поняття взаємозв'язку між людиною, її психікою, суспільною свідомістю, виробничими та економічними відносинами, географічним середовищем [7].

Саме з таких позицій, як правило, розуміється професійна адаптація, яка являє собою єдність адаптації індивіда до фізичних умов професійного середовища (психофізіологічний аспект) адаптації до професійних завдань, операцій, що виконуються, професійної інформації і т.ін. (професійний аспект), і адаптації особистості до соціальних компонентів професійного середовища (соціально-психологічний аспект). Важливе місце серед психологічних механізмів адаптації відводиться самооцінці, оскільки неадекватність самооцінки звичайно стає перешкодою на шляху професійної адаптації [7].

Фактори, що впливають на успішність адаптації, як правило, поділяють на дві групи: суб'єктивні та фактори середовища. До першої групи відносять вік, стать, фізіологічні й психологічні характеристики людини; до другої – умови праці, режим і характер діяльності, особливості соціального середовища. Характерною рисою адаптованої системи є економічність функціонування з метою максимальної економії ресурсів організму. Виконання кожного виду діяльності для людини має певну психофізіологічну “ціну”. Найчастіше її називають “ціною” адаптації, чи “ціною” діяльності пов'язаною з витратами біоенергетичних ресурсів і мобілізацією психофізіологічних резервів, що забезпечують виконання роботи на необхідному рівні. Виділяють три основних показники “ціни” адаптації: 1) особистісну “ціну”, зумовлену змінами стійких особливостей, що виникає в процесі пристосування; 2) суб'єктивну “ціну”, яка відбиває ступінь психічного комфорту-

дискомфорту; 3) соматичну “ціну”, що являє собою показник функціонування фізіологічних підсистем у процесі адаптації і виявляється у різних соматичних симптомах і синдромах. “Ціна” адаптації вважається адекватною при оптимальному співвідношенні між результативністю діяльності та витратами психофізіологічних ресурсів організму людини. Про збільшення такої “ціни” свідчить збереження результативності діяльності за рахунок вичерпання психічних та фізичних резервів організму, збільшення періоду відновлення працездатності до нормального рівня, що може призвести до погіршення стану здоров'я людини й виникнення різноманітних захворювань [7, с.50].

На погляд автора, психофізіологічна “ціна” адаптації військовослужбовця дуже тісно пов'язана з успішністю психофізіологічної адаптації до певної діяльності. Зважаючи на це, можна припустити, що така “ціна” відносно тієї чи іншої діяльності в першу чергу має індивідуалізований, а не загальний характер. Так, чим успішніше військовослужбовець адаптується до професійної діяльності, тим, відповідно, нижчою стає для нього психофізіологічна “ціна” адаптації. Хоча, безсумнівно, різні види діяльності також значно відрізняються за своєю психофізіологічною “ціною”. Так, “дії, що виконуються на рівні свідомої регуляції, завжди мають більш високу “ціну”, насамперед за рахунок залучення додаткових ресурсів уваги та емоційної мобілізації” [7].

Що ж до екстремальних чинників то їх умовно можна поділити на ті, що мають безпосередній і опосередкований вплив на психічний стан військовослужбовця.

Першу групу екстремальних чинників складають: непередбачуваність та раптовість дій у зоні проведення операції об'єднаних сил;

новизна обстановки та її різка зміна, високий рівень несподіванки; небезпека, загроза життю, можливі людські жертви (усвідомлення реальної загрози життю і здоров'ю).

До другої групи чинників віднесено: висока відповідальність (рішучість і темп проведення бойових дій); відсутність, недостатність або суперечливість інформації (невизначеність);

Питання психології

тривале перебування у зоні проведення операції об'єднаних сил (відсутність звичних умов для життя і діяльності, труднощі і дискомфорт);

складний морально-психологічний стан особового складу;

нестандартність засобів і прийомів дій при виконанні покладених завдань;

витік конфіденційної інформації;

відсутність достатньої кількості закритих каналів зв'язку;

негативне ставлення місцевого населення (очікувано напружене відношення до особи в уніформі, прихований страх до людини зі зброєю);

незнання правил надання домедичної допомоги.

Висновки.

Таким чином, екстремальні умови створюються екстремальними чинниками. Сутнісна характеристика екстремальних чинників у діяльності військовослужбовців полягає в тому, що їхня діяльність здійснюється в психологічно несприятливих

умовах, специфічних умовах життєдіяльності, особливо в умовах сьогодення. Психологічна стійкість військовослужбовців в екстремальних умовах залежить від ряду чинників. Для виявлення системи чинників, що впливають на військовослужбовця та створюють труднощі у їх діяльності, було проведене опитування офіцерів, які безпосередньо брали участь у зоні проведення антитерористичної операції і визначені екстремальні чинники, ми умовно поділили на ті, що мають безпосередній та опосередкований вплив. Сукупність цих чинників створює психологічне навантаження, що впливає на військовослужбовця у бойовій обстановці. Кожен із цих чинників, і як правило, не один, а одночасно декілька, може негативно вплинути на психічний стан військовослужбовця, що викликає психічну напруженість та призводить до порушення адекватності поведінкових реакцій.

Список використаних джерел

1. Братусь Б. С. Аномалии личности / Б. С. Братусь. М. : Мысль, 1988. 301 с.
2. Варій М. Й. Психологія : [навчальний посібник] / М. Й. Варій. – [2-ге вид.]. К. : Центр учбової літератури, 2009. 288 с.
3. Глоточкин А. Д. Психические состояния человека, лишённого свободы / А. Д. Глоточкин, В. Ф. Пирожков. М., 1968. 7–10 с.
4. Гуревич К. М. Профессиональная пригодность и основные свойства нервной системы / К. М. Гуревич. М. : Наука, 1970. 204 с.
5. Єрьоменко Д. Ю. Сутність та зміст психологічної стійкості прикордонників та її структурні компоненти / Данило Юрійович Єрьоменко //Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні та психологічні науки / гол. ред. Діденко О. В. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2015. 404–415 с.
6. Китаев-Смык Л. Л. Психология стресса / Л. Л. Китаев-Смык. М. : Наука, 1983. 368 с.
7. Кокурин О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: Монографія. К.: Міленіум, 2004. 265 с.
8. Левитов Н. Д. О психических состояниях человека / Н. Д. Левитов. М. : Наука, 1964. 343 с.
9. Леонова А. Б. Психодиагностика функциональных состояний человека / А. Б. Леонова. М., 1984. 250 с.
10. Лисюк С. Г. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців до екстремальних ситуацій професійної діяльності : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / Лисюк Сергій Григорович. Хмельницький, 2011. 205 с.
11. Миронець С. М. Негативні психічні стани та реакції працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України в умовах надзвичайної ситуації: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / Миронець Сергій Миколайович. Харків, 2007. 200 с.
12. Платонов К. К. Психология / К. К. Платонов, Г. Г. Голубев. М., 1977. 98–110 с.
13. Стасюк В. В. Психологія управління військами : [підручник] / Стасюк В. В. К. : Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2014. 540 с.
14. Хворост М. Ю. Розвиток психологічної стійкості керівників рятувальних підрозділів в умовах професійної діяльності : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / Хворост Максим Юрійович. Харків, 2012. 249 с.
15. Щербина А. В. Психологические характеристики экстремальных ситуаций в управленческой деятельности / А. В. Щербина. М. : МААН, 1997. 184 с.

References

1. Bratus, B.S. (1988). *Anomalii lichnosti [Anomalies of personality]*. M. : Mysl (in Russian).
2. Varii, M.Yu. (2009). *Psykhohohiia [Psychology]*. K. : Tsentruchovoiliteratury (in Ukrainian).
3. Hlotochkin, A.D. (1968). *Psikhicheskie sostoianniia cheloveka, lishennohosvobody [Mental states of man deprived of freedom]*. M., 7–10 (in Russian).
4. Hurevich, K. M. (1970). *Professionalnaia prihodnostiosnovnyie svoistvanervnoi sistemy [Professional suitability and basic properties of the nervous system]*. M. : Nauka (in Russian).
5. Yeriomenko, D.Yu. (2015). Sutnist ta zmist psykhologichnoi stiikosti prykordonnykiv ta ii strukturni komponenty [The essence and content of psychological stability of border guards and its structural components]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: Pedagogichni ta psykhologichni nauky. Khmelnytskyi. Vyd-vo NADPSU, 404-415* (in Ukrainian).
6. Kitaiev-Smyk, L.L. (1983). *Psykhohohiia stressa [Psychology of stress]*. M. : Nauka (in Russian).
7. Kokun, O.M. (2004). *Optymizatsiia adaptatsiynykh mozhlyvostei liudyny: psykhofiziologichni aspekt zabezpechennia diialnosti [Optimization of human adaptive capabilities: psychophysiological aspect of activity]*. Monohrafiia. K.: Milenium (in Ukrainian).
8. Levitov, N.D. (1964). *O psikhicheskikh sostoianniakh cheloveka [About mental states of the person]*. M. : Nauka (in Russian).
9. Leonova, A.B. (1984). *Psikhodiagnostika funktsionalnykh sostoianii cheloveka [Psychodiagnostics of functional states of man]*. M. (in Russian).
10. Lysiuk, S.H. (2011). Zabezpechennia psykhologichnoi stiikosti viiskovosluzhbovtiv do ekstremalnykh sytuatsii profesiinoi diialnosti [Ensuring the psychological stability of servicemen to extreme situations of professional activity]. *Candidate's thesis*. Khmelnytskyi (in Ukrainian).
11. Myronets, S.M. (2007). Nehatyvni psykhichni stany ta reaktsii pratsivnykiv avariino-riatuvalnykh pidrozdiliv MNS Ukrainy v umovakh nadzvychainoi sytuatsii [Negative mental states and reactions of employees of emergency rescue units of the Ministry of Emergencies of Ukraine in an emergency situation]. *Candidate's thesis*. Kharkiv (in Ukrainian).
12. Platonov, K.K. (1977). *Psykhohohiia [Psychology]*. M., 98–110 (in Russian).
13. Stasiuk, V.V. (2014). *Psykhohohiia upravlinnia viiskamy [Psychology of military management]*. K. : Natsionaln yiuniversyte obrony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho (in Ukrainian).
14. Khvorost, M.Yu. (2012). Rozvytok psykhologichnoi stiikosti kerivnykiv riatuvalnykh pidrozdiliv v umovakh profesiinoi diialnosti [Development of psychological stability of heads of rescue divisions in the conditions of professional activity]. *Candidate's thesis*. Kharkiv (in Ukrainian).
15. Shcherbina, A.V. (1997). *Psikhohohicheskie kharakteristiki ekstremalnykh situatsii v upravlencheskoi deiatelnosti [Psychological characteristics of extreme situations in management]*. M. : MAAN (in Russian).

Резюме

Грилюк С. М. преподаватель кафедры морально-психологического обеспечения гуманитарного института Национального университета обороны Украины имени Ивана Черняховского

Петляев С. П. слушатель Национального университета обороны Украины имени Ивана Черняховского

ЭКСТРЕМАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ

**ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩЕГО И ИХ
ВЛИЯНИЕ НА ПСИХОЛОГИЧНУЮ СТОЙКОСТЬ И АДАПТАЦИЮ**

В статье проанализирован процесс влияния экстремальных факторов на профессиональную деятельность военнослужащего в контексте влияния непосредственно на психологическую устойчивость и адаптацию; исследованы различные подходы к толкованию психологической устойчивости; раскрыты взгляды на значение адаптивных процессов в психике военнослужащего как противовеса губительному воздействию экстремальных факторов.

Ключевые слова: психологическая стойкость; адаптация; экстремальные факторы; психическое состояние; военнослужащие.

Summary

Hryliuk S. Lecturer of the Moral and Psychological Support for the Troops (Forces) Department of Humanitarian Institute of National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskyi.

Petliaiev S. Listener National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskyi.

EXTREME FACTORS OF A SERVICEMAN'S PROFESSIONAL ACTIVITY AND THEIR INFLUENCE ON PSYCHOLOGICAL STABILITY AND ADAPTATION

Introduction. *The urgency of the problem of psychological stability is determined by the difficult military-political situation in Ukraine (full-scale hostilities in the east of the country, establishment by illegal armed groups of control over certain areas of the state border to ensure unhindered and uncontrolled transfer of weapons, military equipment, terrorist groups, means of terror, so-called "humanitarian convoys", etc.), and as a result, the situation on the line of contact is exacerbated and the activities of servicemen in the joint forces operation are carried out in extremely extreme conditions. Modern combat clashes are characterized by high intensity, tension, ephemerality and the range of combat stressors is extremely wide. Combat exhaustion reduces the effectiveness of tasks in a joint operation, and also affects the psychophysical health of servicemen, generating in their minds and subconscious mind anxiety, aggression, fear, panic, self-doubt, and so on. Therefore, there is a need for a detailed study of extreme factors in the area of the joint forces operation and their impact on the psychological stability of servicemen.*

Purpose *The essential characteristic of extreme factors in the professional activity of servicemen is that their activity is carried out in psychologically unfavorable conditions, specific living conditions, especially in today's conditions. The psychological resilience of servicemen in extreme conditions depends on a number of factors. In order to identify the system of factors that affect servicemen and create difficulties in their activities, a survey of officers who were directly involved in the area of the joint forces operation was conducted. Extreme factors have been identified, which can be divided into those that have a direct (unpredictability and suddenness of actions in the area of the anti-terrorist operation; novelty of the situation and its abrupt change, high level of surprise; danger, threat to life, possible human casualties (awareness of the real threat to life and health) and indirect influence (high responsibility (resoluteness and pace of hostilities); low level of interaction between different law enforcement agencies in a special operation; lack, insufficiency or inconsistency of information (uncertainty); intensity and novelty of special equipment; lack of information on the rules of conduct in the area of the anti-terrorist operation; inconsistency of norms of ensuring the real needs of modern combat; prolonged stay in the area of the anti-terrorist operation (lack of usual conditions for life and activity, difficulties and discomfort); complex moral and psychological state of personnel; non-standard means and methods of action in the performance of tasks; leakage of confidential information, lack of sufficient number of closed communication channels; negative attitude of the local population (expectedly tense attitude towards a person in uniform, hidden fear of a person with a weapon; ignorance of the rules of medical care) on the mental state of the serviceman.*

Methods *To solve the tasks set in the work were used theoretical research methods: analysis of scientific sources on the problem of research, systems analysis, synthesis, generalization of scientific literature.*

The combination of these factors creates a psychological load that affects the serviceman in a combat situation. Each of these factors, and as a rule, not one, but several at the same time, can negatively affect the mental state of the serviceman, which causes mental tension and leads to a violation of the adequacy of behavioral reactions.

Originality *The psychological stability of military personnel in extreme conditions depends on a number of factors. To identify the system of factors affecting military personnel and create difficulties in their activities, a survey was conducted of officers who were directly involved in the area of the anti-terrorist operation and extreme factors were identified. We contingently divided these factors into those that have a direct and indirect impact. The combination of these factors creates a psychological stress that affects military personnel in a combat situation. Each of these factors, and as a rule, not one, but several at once, can negatively affect the mental state of military personnel, cause mental tension and lead to a violation of the adequacy of behavioral reactions.*

Conclusion *Thus, extreme conditions are created by extreme factors. The essential characteristic of extreme factors in the activities of servicemen is that their activities are carried out in psychologically unfavorable conditions, specific living conditions, especially in today's conditions. The psychological resilience of servicemen in extreme conditions depends on a number of factors. The combination of these factors creates a psychological burden that affects the serviceman in a combat situation. Each of these factors, and usually not one, but several at the same time, can negatively affect the mental state of the serviceman, which causes mental tension and leads to a violation of the adequacy of behavioral reactions. Prospects for further research in this direction is the study of the features of the restoration of the psychological stability of military personnel after military clashes in the Joint Forces Operation.*

Key words: *psychological stability; extreme factors; mental state; servicemen.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 16.10.21.